

Oponentský posudek disertační práce ThDr. Dalibora Jiřího Vika

*Labyrint světa a ráj srdce 1623-2023. Druhý život nejznámějšího Komenského díla
(310 stran)*

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, obor Filosofie, 2023

Oponentský posudek vypracoval: **PhDr. Jiří Beneš**, FLÚ AV ČR

Autor předložil jako svoji doktorskou práci vynikající syntetickou studii, která co do šíře a hloubky zpracovaného materiálu nemá v odborné komeniologické literatuře obdoby. Jejím cílem není nic menšího než ustavit místo Labyrintu v dějinách idejí. Autor při tom osvědčuje bezpečnou orientaci v duchovních a kulturních kontextech jednotlivých dějinných etap, rozložených do čtyř staletí, od sepsání díla po současnost. Vychází důsledně z pramenného materiálu, eviduje a hodnotí „širokou paletu různých edic a překladů díla, zmínek, komentářů a odborných publikací o díle a objekty umělecké povahy, na jejichž základě se snaží rekonstruovat dobové obrazy díla, které symbolicky i fakticky doprovázelo českou společnost při jejích dějinných proměnách“. Nespokojuje se s obecnými a často přejímanými charakteristikami, nýbrž podrobným rozbohem jmenovaných textů otevírá jiné úhly pohledu na zdánlivě již zodpovězené otázky. Namátkou lze uvést jeho klasifikaci rukopisů a opisů Labyrintu (s. 38), úvahu o možném pracovním postupu Komenského při kompozici Labyrintu (s. 47) či úvahu o ambivalentní recepci Labyrintu na základě detailní analýzy Koniášova „Klíče“ (s. 61; 81).

Ovšemže se jednotlivými aspekty sledovaného díla zabývala řada autorů, ale v tomto rozsahu je nikdo takto nepojednal. V tom mu náleží prvenství a vskutku tak naplňuje patřičný požadavek, aby doktorská práce přinesla výsledky původního výzkumu.

Autor v úvodní kapitole zavádí pracovní pojem labyrintologie coby zvláštního podoboru komeniologie, což má značnou vypovídací hodnotu pro pochopení jeho pracovní metody. U vědomí, že se jedná o podobně problematický pojem, jakým je i samotná komeniologie, zdůrazňuje, že se nejedná o snahu zavést nějakou novou disciplinu, nýbrž o souhrnné a zastřešující pracovní pojmenování pro všechna možná hlediska, z nichž může být Labyrint zkoumán, o určitou syntézu, jež ovšem nemůže nahrazovat jednotlivá specializovaná badání. V souladu s hlavním badatelským zaměřením autora ovšem převažuje hledisko historicko-filozofické, v dílčích zmínkách, badatelských či společensko-kulturních výstupech proto autor sleduje především to, co myšlenkově podstatného o díle vypovídají, a co tím zároveň zpětně vypovídají o dané době. S tímto vymezením lze tedy tento výpomocný pojem bez větších výhrad akceptovat.

Klíčem k uchopení, a řekněme rovnou, že metodologickou předností Vikova přístupu ke zkoumání „druhého „života“ (Nachleben) Labyrintu je jeho důsledné rozlišování mezi Labyrintem coby předmětem badatelského zájmu a coby kulturně-společenským, symbolickým centrem, na něž toto dílo postupem času stále více aspirovalo. Komplexní pojednání tohoto tématu autor ve výčtu cílů práce sice řadí až na třetí místo, je však nutno zdůraznit, že právě ono přináší nejzajímavější a nejplodnější výsledky předkládané disertace. Autorovi jde o prokázání těchto předběžných hypotéz: „(1) Labyrint fungoval napříč staletími v obou těchto horizontech, a to s proměnlivou intenzitou v závislosti na dějinném a společenském kontextu; (2) tyto horizonty v určitých obdobích souzněly, jindy naopak

kráčely odlišnými cestami a konečně mohly stát i proti sobě; (3) badatelský i kulturně-společenský zájem zažívaly v minulosti své pozitivní vzruchy i ideová vyprázdnění“ (s. 24). Badatelská rovina je zde zastoupena především nejdůležitějšími osobnostmi, které v bádání o Labyrintu učinily zásadní objevy, a přirozeně také analýzou jejich výstupů. Kulturně-společenskou rovinu Labyrintu coby symbolického „místa paměti“, v průběhu věků často přeznačovaného a dobově aktualizovaného, autor zkoumá formou naznačení horizontů, v jejichž rámci lze recepci Labyrintu smysluplně sledovat. Na tomto poli plodně vytěžuje současný diskurs, jak byl aplikován a rozvinut především v kolektivní monografii autorky a editorky Lenky Řezníkové „Figurace paměti. J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století“. Autor pozorně sleduje a interpretuje proměny recepce Labyrintu, jež byly výsledkem jednak vnějších faktorů (společenská poptávka, preference publika, politická a duchovní atmosféra), jednak faktorů imanentních (pokrok v bádání, kladení rozdílných důrazů, umožněné vnitřní dialektikou samotného díla).

Pomineme-li úvodní kapitolu, je práce formálně členěna do šesti kapitol, chronologicky sledujících recepci Labyrintu v historicky ohraničených obdobích. Samotné jejich vytýčení je jedním z deklarovaných cílů práce. Je odvozeno především z obecně významných předělů a zvrátů národní historie, přičemž se autorovi na základě detailního rozboru potvrzuje vcelku očekávatelný předpoklad, že takové historické mezníky měly téměř vždy dopad na oživení či umrtvení zájmu o Labyrint, a to jak v rovině badatelské, tak společensko-symbolické. Autorovi se tak zdařilo do značné míry odhalit interpretační rámce, v nichž se pohybovala ta která dobová hermeneutika Labyrintu. Předpokladem provedení takové periodizace bylo pořízení soupisu veškerého dosažitelného pramenného materiálu, což autor logicky klade jako první cíl předkládané práce (s. 24). Po jejím podrobném prostudování mohu konstatovat, že se mu podařilo jej naplnit měrou vrchovatou.

Není úkolem tohoto posudku sumarizovat jednotlivé kapitoly, soustředím se proto jen na některé body, které stojí za připomenutí. Za přínosnou považuji autorovu tezi, že labyrintologické bádání se od recepce vlastního díla coby symbolického centra postupně emancipuje. Autor si v tomto zjištění nenárokují originalitu, vychází zde z kritické studie Stanislava Součka (zveřejněné nikoliv náhodou u příležitosti 300. výročí Labyrintu v Kvačalově „Archivu“), v níž je tento problém explicitně pojmenován: znalost díla se podle Součka u široké vrstvy obyvatel sice uchovává, je však spíše mlhavá, ulpívá na formě bez hlubšího pochopení obsahu, dosavadnímu bádání v zásadě stále uniká filozofický, náboženský i mravní obsah spisu. Dalibor Vik k tomu dodává, že „Součkův intuitivně zachycený názor vyznívá téměř prorocky: doba, která neví, kde stojí, protože základy, z nichž vyrostla, už jsou jí cizí, doba „vymknutá z kloubů“, v níž nikdo nemůže odhadnout, kam se bude ubírat, protože jí hýbou mohutné proudy historické a světonázorové, doba, která nemá svůj jednotný étos – je též dobou, v níž Labyrint dochází k myšlenkovému zploštění, vyprázdnění a nepochopení“ (s. 152). Proti takto vyjádřené skepsi staví svou osobní optimistickou naději, že právě v současné době se rodí „nový horizont myšlení, horizont zpochybňující dosavadní tradici evropské vědeckosti a jí vládnoucímu pozitivistickému paradigmatu – a bude to právě tento horizont, jenž si později vyžádá „nového Komenského“ k nové poradě a konzultaci a v jehož světle Komenského dílo znovu vystoupí jako významuplné“. I Labyrint se tak „otevře novým interpretačním možnostem, po kterých Souček intuitivně toužil, ale nemohl je ještě vidět. ... jeho závěrečné hodnocení pak dnes můžeme číst i jako určité „negativní“ programové prohlášení, které bude labyrintologie v dalších sto letech, byť jen pomalu a nikoli bez obtíží, přece jen postupně naplňovat pozitivním obsahem“ (s. 153). Je sympatické, že autor nezaujímá k předmětu svého bádání studeně neúčastný postoj.

V závěrečné kapitole musela zaznít neodbytná otázka: Co pro nás znamená Labyrint dnes? Rýsuje se možnost nějakého kontextu, v němž by *Labyrint* mohl opět vystoupit jako smysluplný a aktuální text, aniž by se ovšem snažil vzkřísit nefunkční symbolická centra? Určitým směrem dle autora ukazuje zvýšený umělecký zájem o toto dílo, jenž „možná opatrně vypovídá ve prospěch naší doby, která se začíná více zajímat o obsah díla s pocíťovanou potřebou jeho aktualizace – byť někdy s výsledkem šťastnějším, jindy méně“ (s. 222). Další možnosti nevtíravé aktualizace díla v nové dějinné situaci (tj. po roce 1989) autor naznačuje na příkladu studie (za normalizace umlčené) badatelky Věry Vařejkové. V jejím podání jde v *Labyrintu* o téma konformity a nekonformity. „V tomto chápání může dílo vystoupit jako symbolické centrum a zdroj útěchy vlastně všude, kde běží o téma pronikání vlastními sebeklamy i vnějšími iluzemi. To nám zároveň dovoluje zpětně spatřit, že porozumění a jakási zvýšená citlivost pro tento hluboce všelidský motiv se objevuje zejména v dobách těžkých dějinných krizí... Ačkoli se konkrétní vypracování liší, sdíleným předporozuměním je zde dílo jako určitá bašta rezistence proti totalizujícímu, skličujícímu stavu věcí lidských, který jako by již již hrozil pohltnout vše dobré, pravdivé a krásné“ (s. 225). Tolik k významu předložené práce pro společenskou praxi.

Posuzovaná práce je ovšem mnohem významnější pro další rozvoj komeniologického bádání. Nebude ji moci obejít nebo přeskočit kdokoliv, kdo se bude od nynějška *Labyrintem* zabývat. Už z tohoto praktického důvodu lze jen doporučit, aby byla publikována tiskem. Autor v závěru práce rovněž formuluje výzkumné otázky, jež ze svého bádání vyvodil: jedná se např. o zhodnocení a docenění duchovního obratu, kterým Komenský ve 20. letech 17. stol. procházel a který v díle alegoricky zachycuje; zbývá též provést důslednou kontextualizaci *Labyrintu* jak v rámci Komenského útěšných a českých spisů, tak v rámci jeho díla pansofického a všenápravného (s. 237).

Jako doklad aktuálnosti zvoleného tématu poslouží zdánlivě neuvěřitelný, bohužel pravdivý příklad cenzury *Labyrintu* v tak svobodomyšlné zemi, za jakou se Francie považuje: v r. 2006 vydalo a francouzským základním školám darovalo české nakladatelství Wald Press prostřednictvím francouzského ministerstva školství několik stovek výtisků bohatě vypraveného ilustrovaného francouzského překladu *Labyrintu*, navíc opatřeného úvodním slovem tehdejšího francouzského ministra školství. Jak mi o několik let později sdělil autor překladu Xavier Galmiche, byly knihy na žádost jakéhosi celostátního francouzského rodičovského sdružení ze škol staženy s odůvodněním, že jde o dílo náboženské (tedy jsoucí proti zákonem posvěcenému sekulárnímu školství), navíc s politicky nekorektním vyjádřením o muslimech. Dalšího komentáře snad netřeba.

Celkové zhodnocení práce vyznívá přesvědčivě ve prospěch jejího autora. Přestože jde o dosti rozsáhlý text, je tento přehledně a logicky strukturován, umožňuje rychlou a spolehlivou orientaci. Autor si byl vědom určitého nebezpečí ochabnutí čtenářovy pozornosti, proto jej na posledních 25 stranách opatřil hutným shrnutím jasně formulovaných hlavních tezí a závěrů. Máme před sebou poctivý badatelský výkon, jehož výsledkem je všestranně vyzrálý, vnitřně koherentní útvar, žádná nakvap posbíraná membra disiecta. Autor provedl pečlivou heuristiku, střídavě zhodnotil prameny, navíc osvědčil značnou sečtělou v dějinách církve a dogmatu (např. s. 62). Po formální stránce práce vykazuje vysoký stupeň jazykové kultury, což nebývá vždy samozřejmostí. Práce obsahuje všechny obvyklé náležitosti, naprosto spolehlivý a faktograficky přesný poznámkový aparát, seznam pramenů a literatury, neocenitelné jsou soupisy všech známých vydání, rukopisů, opisů a překladů *Labyrintu*. Jen v ojedinělých případech došlo k drobným přehlédnutím, jež jsou snadno odstranitelná (např. jedno chybějící německé vydání v soupise překladů).

Závěr: Na základě všech uvedených skutečností jednoznačně a bez výhrad doporučuji předloženou práci, jež je výsledkem intenzivní badatelské práce pod vedením zkušené školitelky, k přijetí.

PhDr. Jiří Beneš
Lešany, 19. března 2024